

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.25>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ» У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Соловійова О.М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-3801-9113*

Соловійова О.М. Особливості застосування Закону України «Про адміністративну процедуру» у сфері національної безпеки та оборони.

Стаття присвячена виняткам зі сфери дії Закону України «Про адміністративну процедуру», а саме відноsinам, що виникають під час застосування законодавства про національну безпеку і оборону, тобто пов'язані з прийняттям індивідуальних рішень за результатами розгляду конкретної справи у зазначеній сфері. Метою наукової статті є загальна характеристика відносин у сфері національної безпеки й оборони та виокремлення конкретних різновидів індивідуальних рішень, що приймаються за правилами, відмінними від загальної адміністративної процедури. Акцентовано, що законодавчі дефініції як національної безпеки, так і оборони, є нечіткими, що може на практиці призводити до необ'єктивного розширення кола правовідносин, на які не поширюватимуться гарантії Закону України «Про адміністративну процедуру». Аналіз законодавства у сфері національної безпеки та оборони, дозволив авторці виокремити різновиди індивідуальних рішень, що можуть бути прийняті в розглядуваній сфері та, порядок прийняття яких не належить до предмету регулювання ЗАП. До них віднесено акти, що спрямовані на: 1) удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування; 2) охорону державного кордону; 3) виконання певних заходів правового режиму воєнного стану; 4) віднесення інформації до державної таємниці, засекречування, розсекречування її матеріальних носіїв та охорону державної таємниці; 5) реалізацію окремих органами повноважень у сфері національної безпеки. Прийняття всіх зазначених рішень має обумовлюватися захистом важливих національних інтересів. До відносин, що опосередковано стосуються сфери національної безпеки і оборони, але на які поширюється дія Закону України «Про адміністративну процедуру» належать: пов'язані з притягненням особи до адміністративної відповідальності незалежно від об'єкта проступку та справи про соціальне забезпечення військовослужбовців і членів їх сімей. У статті зроблено висновок про необхідність чіткого визначення меж сфери національної безпеки та оборони, з метою недопущення порушень прав та законних інтересів особи.

Ключові слова: сфера дії Закону України «Про адміністративну процедуру», національна безпека, оборона, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, адміністративне провадження, публічний порядок, публічна безпека.

Soloviova O.M. Features of application of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» in the field of national security and defense.

The article is devoted to exceptions from the scope of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure,» namely, to relations arising during the application of the legislation on national security and defense, that is, related to the adoption of individual decisions based on the results of consideration of a particular case in this area. The purpose of the scientific article is a general description of relations in

the field of national security and defense and the allocation of specific varieties of individual decisions made according to rules different from the general administrative procedure. It is emphasized that the legislative definitions of both national security and defense are unclear, which in practice can lead to a biased expansion of the circle of legal relations, which will not be subject to the guarantees of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure.» Analysis of legislation in the field of national security and defense, allowed the author to identify the types of individual decisions that can be taken in the area under consideration and that are not related to the subject of regulation of the NAP. These include acts aimed at: 1) improving the structure, clarifying the tasks and functions of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, ensuring the necessary number of their personnel, as well as their development, training and maintenance at the proper level of combat capability, combat and mobilization readiness for the defense of the state, planning their use; 2) protection of the state border; 3) implementation of certain measures of the legal regime of martial law; 4) attribution of information to state secrets, classification, declassification of its material carriers and protection of state secrets; 5) the exercise by individual authorities in the field of national security. The adoption of all these decisions should be determined by the protection of important national interests. Relations that only indirectly relate to the sphere of national security and defense, but which are subject to the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» include: those related to bringing a person to administrative responsibility, regardless of the object of misconduct and the case of social security of military personnel and their families. The article concludes that it is necessary to clearly define the boundaries of the sphere of national security and defense in order to prevent violations of the rights and legitimate interests of a person.

Key words: scope of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure», national security, defense, administrative responsibility, administrative offense, administrative proceedings, public order, public security.

Постановка проблеми. В кінці 2023 року набув чинності Закон України «Про адміністративну процедуру» (далі – ЗАП) [1], який запровадив європейські стандарти взаємодії між публічною адміністрацією й особою. За змістом цей нормативний акт є законом про загальну адміністративну процедуру, адже визначає універсальні правила, які діють майже в усіх сферах публічного адміністрування. Встановивши правила розгляду та вирішення різного роду індивідуальних справ, незалежно від того, хто ініціював провадження – особа чи адміністративний орган, ЗАП передбачив коло відносин, на які не поширюється його дія. Серед іншого, до них віднесено ті, що виникають під час застосування законодавства про національну безпеку і оборону. З урахуванням того, що на всій території України з лютого 2022 року запроваджено правовий режим воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, є потреба з'ясувати, що собою представляє сфера національної безпеки і оборони, яке коло відносин вона охоплює. Це необхідно для усунення ймовірних проблем на практиці, так щоб забезпечити досягнення публічного інтересу у сфері національної безпеки й оборони та не допустити порушення прав й інтересів особи, у зв'язку з не поширенням на ці відносини гарантій, визначених ЗАП.

Метою наукової статті є загальна характеристика сфери національної безпеки й оборони; аналіз дотичних до неї відносин, що не становлять винятків зі сфери дії Закону України «Про адміністративну процедуру»; виокремлення конкретних різновидів індивідуальних рішень, що приймаються за правилами, відмінними від загальної адміністративної процедури.

Стан опрацювання проблематики. Відносини адміністративної процедури вже довгий час є предметом наукових інтересів таких вчених як І. Бойко [2], А. Осадчий [3], В. Тимошук [4], А. Школик [5], при чому окремі праці безпосередньо стосувались предмету регулювання ЗАП. Так само в юридичній науці піднімалися питання дії ЗАП в окремих сферах публічного адміністрування, приміром охорони здоров'я [6], податкової та митної справи [7]. Тим не менш, вважаємо, що винятки зі сфери дії Закону України «Про адміністративну процедуру» недостатньо досліджені, тому є потреба визначити різновиди правовідносин, що виникають під час застосування законодавства про національну безпеку і оборону. Тим більше, що питання дотримання прав особи та їх захист, зокрема й у сфері національної безпеки та оборони, в умовах дії правового режиму воєнного стану потребують підвищеної уваги.

Виклад основного матеріалу. Предмет регулювання ЗАП визначено у ст. 1, відповідно до якої, до нього належать відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республі-

ки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів. Для його окреслення ЗАП використовує два способи: по-перше, в загальних рисах визначає коло справ, пов'язаних з прийняттям адміністративного акта, розгляд і вирішення яких здійснюється на підставі ЗАП; по-друге, встановлює групи відносин, на які його дія не поширюється, як виключення із правил (ч. 2 ст. 1).

У відповідності до першого способу, окреслити предмет регулювання ЗАП допомагає аналіз змістовного наповнення низки основних його категорій – «адміністративна справа», «права, свободи та законні інтереси особи», «адміністративний орган», «функції публічної адміністрації», «адміністративний акт» [2, с. 18-19]. Український закон про адміністративну процедуру поширює свою дію лише на діяльність, пов'язану з прийняттям адміністративного акта, яким вирішується конкретна справа та спрямований на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб).

Відповідно до другого способу, ЗАП визначає правовідносини, на які не розповсюджується його дія. Ці відносини досить різноманітні, приміром, стосуються як сфери публічного адміністрування (публічна служба, розгляд пропозицій та рекомендацій громадян), так і кримінального, конституційного, виконавчого провадження, тощо. Вважаємо, що окреме місце серед виключень належить відносинам, які виникають під час застосування законодавства про національну безпеку і оборону, що пояснюється відсутністю розуміння їх змісту та дією на території України правового режиму воєнного стану. І питання не стільки в правильності чи необґрунтованості закріплення винятку, скільки в необхідності чітко визначити такі правовідносини.

В юридичній літературі існує різне трактування національної безпеки [8; 9], спільним для яких є її зв'язок зі станом захищеності важливих для держави складників – суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, дотримання якого покладається на спеціально-уповноважені органи. Законодавче визначення національної безпеки так само характеризує її як стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України») [10]. Пріоритетом для сфери національної безпеки є захист саме національних інтересів: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція [11]. Що стосується сфери оборони, то в літературі її розглядають в аспекті специфічної державної діяльності [12, с. 165]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборону України» оборона України це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [13].

Тобто, зміст категорії «національної безпеки» не тотожний змісту категорії «оборона», що не заперечує наявність спільних рис між ними. Спільною рисою національної безпеки та оборони є захист елементів держави – суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності території, тоді як критерієм для відмежування слід визначити цільову спрямованість та суб'єктний склад. Заходи з оборони спрямовуються на підготовку до збройного захисту та безпосередньо на захист у разі збройної агресії, здійснення яких покладається на державу і відповідно державні органи. Національна безпека охоплює ширше коло відносин, що об'єднані метою забезпечення національних інтересів, не лише у зв'язку з підготовкою чи захистом від збройної агресії. Це можуть бути інші безпекові виклики у сфері економіки, поширення інформації, охорони здоров'я тощо, але, які суттєво загрожують суверенітету, територіальній цілісності країни.

Зрозуміло, що винятком зі сфери дії ЗАП є відносини, що виникають під час застосування законодавства про національну безпеку та оборони. В літературі серед рис, які притаманні застосуванню норм права, виокремлено індивідуальну діяльність, індивідуальне (ненормативне) правове регулювання, тобто вирішення конкретної справи, окремого життєвого випадку, певної правової ситуації [14, с. 235].

Аналіз законодавства у сфері національної безпеки та оборони, дозволяє виокремити окремі різновиди індивідуальних рішень, що можуть бути прийняті в досліджуваній сфері та, які

не належать до предмету регулювання ЗАП. По-перше, це акти, спрямовані на удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування. Саме на Збройні Сили України покладається забезпечення стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [15]. Тому цілком логічно, що питання їх формування, зокрема і під час мобілізації, не підпадають під дію ЗАП. Прикладами можуть бути рішення спеціально-уповноважених суб'єктів, що стосуються: військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів; приписки громадян до призовних дільниць; бронювання військовозобов'язаних за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями на період мобілізації та на воєнний час; призову громадян на строкову військову службу; направлення громадян на навчальні (або перевірочні) і спеціальні збори.

По-друге, акти, що приймаються у сфері охорони державного кордону, який слугує відображенням територіальної цілісності, політичної та економічної незалежності, суверенітету та єдності України. Чинним законодавством України [16; 17; 18] передбачається надання дозволу на в'їзд, перебування, проживання, провадження робіт і пропуск у прикордонну смугу; затримання іноземних та українських невійськових суден; тимчасова відмова у виїзді за кордон (заборону виїзду); тимчасове затримання або вилучення паспортного документа; заборона в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну; скорочення строку тимчасового перебування на території України та інші. Чи становлять відносини щодо прийняття зазначених індивідуальних актів винятки зі сфери дії ЗАП потрібно визначати в кожному конкретному випадку окремо. Якщо прийняття актів обґрунтовано необхідністю захисту національної безпеки та оборони, це означає що зазначені відносини не належать до сфери дії ЗАП. Так, в'їзд в Україну іноземцю або особі без громадянства не дозволяється в інтересах забезпечення національної безпеки України та запобігання іншим протиправним діям, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України, або боротьби з організованою злочинністю; у наданні дозволу на в'їзд, перебування, проживання, провадження робіт чи пропуск у прикордонну смугу відмовляється, а наданий дозвіл визнається недійсним в інтересах забезпечення національної безпеки України. В інших випадках, прийняття таких рішень вимагає дотримання правил і принципів, визначених ЗАП.

По-третє, рішення індивідуального характеру, що приймаються на виконання певних заходів правового режиму воєнного стану, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Приміром, застосування певних обмежень та заборон у зв'язку з встановленням особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів; заборона діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на стійкість критичної інфраструктури, права і свободи людини, здоров'я населення, тощо. Головне, щоб прийняття рішення про їх застосування було необхідним для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

По-четверте, акти, що пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України (приміром, видача та скасування дозволу на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, надання та відмова надання допуску до державної таємниці, тощо) [19].

По-п'яте, рішення, що приймаються під час реалізації окремими органами повноважень у сфері національної безпеки (приміром, ст. 25 Закону України «Про національну поліцію» [20]). Прийняття ж адміністративних актів такими органами з приводу надання адміністративних послуг чи інспекційних повноважень вимагає дотримання правил та принципів, визначених ЗАП. Так, до

компетенції Міністерства внутрішніх справ України належить: проведення атестації, присвоєння особам та позбавлення осіб кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судового експерта, надання, позбавлення та підтвердження права самостійного проведення спеціальних вибухотехнічних робіт та видача відповідних свідоцтв; ліцензування окремих видів господарської діяльності та здійснення контролю за дотриманням суб'єктами господарювання відповідних ліцензійних умов; державна реєстрація (перереєстрація) та облік транспортних засобів; прийняття іспитів для отримання права керування транспортними засобами і видача відповідних документів; здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства в сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів [21].

Окрему увагу слід приділити тим відносинам, що лише опосередковано стосуються сфери національної безпеки і оборони. Так, за порушення нормативно-правових актів у розглядуваній сфері, як і в інших, встановлюється адміністративна відповідальність. ЗАП не містить серед винятків щодо його дії провадження у справах про адміністративні правопорушення (як це було в проєкті закону, ухваленому в першому читанні), а це означає, що притягнення особи до адміністративної відповідальності має здійснюватися з урахуванням приписів ЗАП, незалежно від того, до якої сфери належить родовий об'єкт проступку. Приміром, Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) встановлює адміністративну відповідальність за порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку (ст. 210); законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію (ст. 210-1); зісуття військово-облікових документів чи втрата їх з необережності (ст. 211) [22]. Розгляд справ та прийняття постанов у справах щодо зазначених правопорушень, зокрема належить у відповідності до ст. 235 КУпАП, до компетенції територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК). ТЦК є органами військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, і поряд з розглядом справ про адміністративні правопорушення, наділяються й іншими владними повноваженнями. Але саме у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 210, 210-1, 211 КУпАП, ТЦК є адміністративним органом у розумінні ЗАП, відноситься до іншого суб'єкта, на який покладається виконання функцій публічної адміністрації. Посадові особи ТЦК під час провадження у справах про адміністративні правопорушення мають діяти у відповідності до положень КУпАП, але лише в тій частині, що не суперечить принципам ЗАП. Мова йде про такі важливі гарантії як право особи на участь в адміністративному провадженні, ефективні засоби правового захисту, відкритості. Навіть, якщо протокол про адміністративне правопорушення не складається (ч. 5 ст. 258 КУпАП), особи має бути повідомлено про початок провадження, забезпечено доступ до матеріалів справи, право на участь у справі, право на оскарження адміністративного акта, процедурних дій (рішень). Такі ж самі правила діють, і щодо інших органів, до повноважень яких належить розгляд справ про адміністративні правопорушення (приміром, Національна поліція, Військова інспекція безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Центральне управління та регіональні органи Служби безпеки України). Свідченням того, що відносини, пов'язані з притягненням особи до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень, передбачених ст.ст. 210, 210-1, 211 КУпАП не належать до сфери національної безпеки та оборони є визначення адміністративного правопорушення (ст. 9 КУпАП). Серед об'єктів посягання адміністративного проступку відсутня національна безпека і оборона, а лише – громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління.

Так само, вважаємо, що на відносини, пов'язані з реалізацією права на соціально-економічний та соціально-правовий захист військовослужбовців та інших осіб має поширюватися дія ЗАП. У зазначених правовідносинах адміністративні органи виконують функції публічної адміністрації, спрямовані на соціальний захист окремої категорії громадян, а не на захист національних інтересів та оборону.

Проведений аналіз в повній мірі не охоплює всі різновиди правовідносин, що становлять винятки зі сфери дії ЗАП та стосуються сфери національної безпеки та оборони. Це лише перша спроба окреслити такі правовідносини та розпочати дискусію щодо їх змісту.

Висновки. Встановлення винятків зі сфери дії Закону України «Про адміністративну процедуру», зокрема, відносин, що виникають під час застосування законодавства про національну безпеку та оборону, вважаємо цілком обґрунтованим, оскільки питання національної безпеки

потребують оперативності, конфіденційності та особливого регулювання, що не завжди узгоджується з правилами загальної адміністративної процедури. Проведений аналіз законодавства дозволив виокремити окремі різновиди індивідуальних рішень, що можуть бути прийняті в досліджуваній сфері та, які не належать до предмету регулювання ЗАП, а саме ті, що спрямовані на: 1) удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування; 2) охорону державного кордону; 3) виконання певних заходів правового режиму воєнного стану; 4) віднесення інформації до державної таємниці, засекречування, розсекречування її матеріальних носіїв та охорону державної таємниці; 5) реалізацію окремими органами повноважень у сфері національної безпеки. При цьому, навіть за умови винятків зі сфери дії ЗАП, пріоритетом для держави є недопущення порушень прав та законних інтересів особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
2. Бойко І. Предмет регулювання та сфера дії Закону України «Про адміністративну процедуру». *Адміністративне право і процес*. № 4 (39). 2022. С. 17–33. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-39-2022>.
3. Осадчий А. Адміністративні процедури: оновлення концептуальних підходів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 40/2024. С. 528–534. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1197/1042>.
4. Тимошук В. До визначення предмета Закону України «Про адміністративну процедуру» *Правова держава*. 2023. Випуск 34. 366–379. URL: https://pravova-derzhava.org/en/assets/images/issues/34/pravova-derjava-34-2023_.pdf#page=366.
5. Школик А. Адміністративно-процедурне законодавство та його систематизація: монографія. Одеса, Виданичий дім «Гельветика», 2020. 306 с.
6. Зима О. Адміністративна процедура в царині громадського здоров'я. *Проблеми законності*. 2023. № 163. 196–212.
7. Tymoshchuk V. Ukraine's New Law on Administrative Procedure: Progress Toward EU Standards and Implications for Tax and Customs. *LEX PORTUS VOL 10 ISS 5 2024* 16–27. URL: https://lexportus.net.ua/vipusk-5-2024/tymoshchuk_1052.pdf.
8. Гончаренко О.М., Лисицин Е.М., Вагапов В.Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 18–24.
9. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: підручник. Київ: КНТ, 2009. 631 с.; Білий В.І., Михальчук В.М. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 92–98.
10. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>.
12. Сокурєнко В. Оборона як ефективний засіб забезпечення безпеки суспільства та держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 159–166. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/32.pdf>.
13. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
14. Загальна теорія права: Підручник. За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2015. 392 с.
15. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
16. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.

17. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п#Text>.
18. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.
19. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.
20. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
21. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text>.
22. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.